

*До величного світового ювілею –
2000-ліття Різдва Христового.*

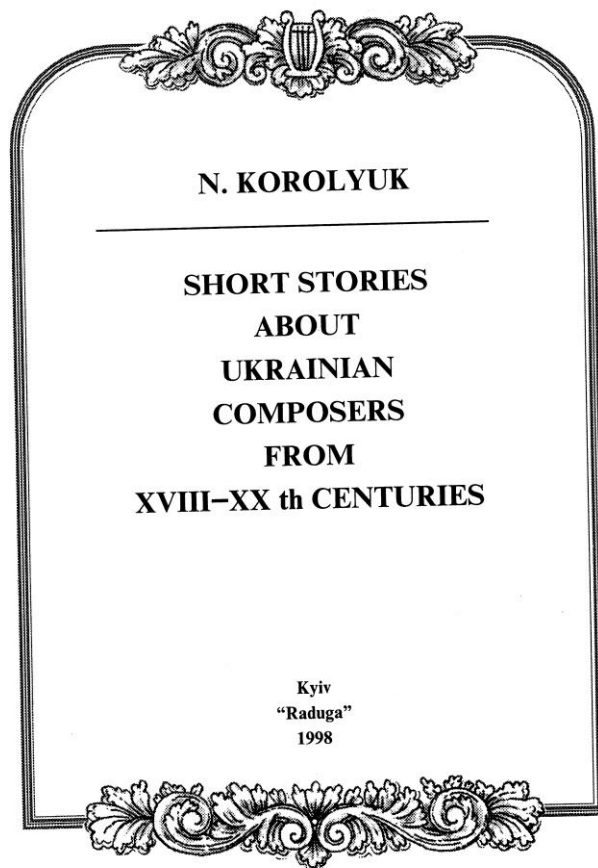
*Дітям і молоді України,
щоб пам'ятали своїх великих предків
і пишалися тим, що вони – нащадки слави
України.*

H. KOROLYUK

*As we approach the anniversary –
the 2000th since the Birth of Christ.*

*The children and young people of Ukraine
in order for them to remember their great
ancestors and to be proud of the fact that they
are the inheritors of the glory of Ukraine.*

N. KOROLYUK

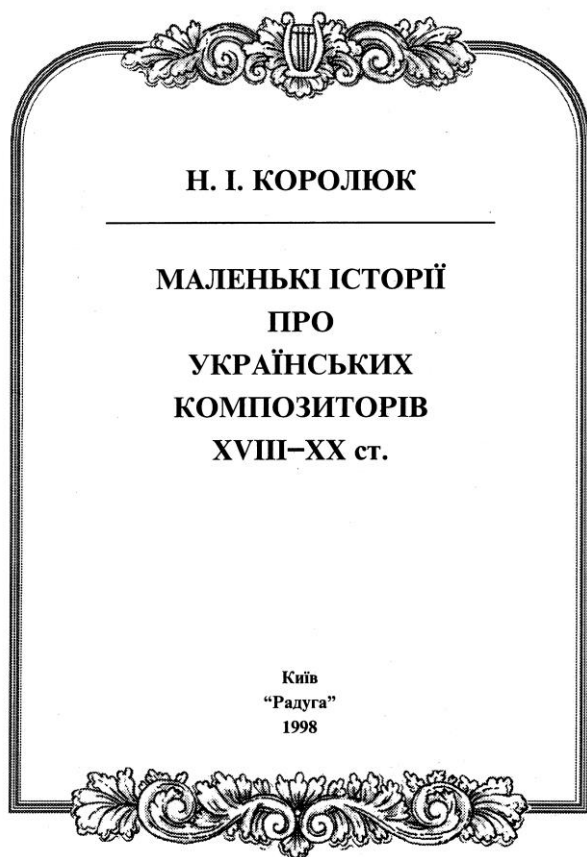

N. KOROLYUK

SHORT STORIES
ABOUT
UKRAINIAN
COMPOSERS
FROM
XVIII–XX th CENTURIES

Kyiv
"Raduga"
1998

ЩЗ13(4Укр)-81
К682

Автор глибоко вдячний Патріархові Київському і всієї Руси-України Філарету за благословіння цієї книжки до 2000-ліття християнства, за постійну увагу до проблем духовного виховання молодого покоління.

Автор висловлює щиро подяку Українському Національному Об'єднанню (УНО) Канади, Президії УНО за підтримку в підготовці рукопису.

У книжці розповідається про видатних українських композиторів XVIII – XX ст. – М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського, М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, які вписали славетні сторінки в історію української музичної культури, збагатили своєю творчістю скарбницю музичного мистецтва.

Для учнів загальноосвітніх шкіл, гімназій і шкіл мистецтв, а також для широкого загалу читачів.

The book tells us about the famous Ukrainian composers of the XVIII – XX centuries – M. Berezovsky, A. Vedel, D. Bortnyansky, M. Lysenko, M. Leontovych, K. Stecenko, Y. Stepovoy, S Lyudkevich, who have contributed greatly to Ukrainian musical historical culture and have enriched the treasure trove of world musical culture by their creativity. For the pupils of secondary schools, gymnasiums, schools of art and the wide audience in general.

Редактор Григорій ЛАТНИК

Музичний редактор Ірина КОХАНИК,
кандидат мистецтвознавства, доцент

Художники
Сергій БІЛОСТОЦЬКИЙ, Лілія ГОЛЕМБОВСЬКА

ISBN 966-7121-11-9

© Н. І. Королук, 1998

Пам'ять про добрі діла наших співвітчизників не повинна загубитися з плином часу. Тому розповіді про видатних діячів нашої української музичної культури - це данина пошани нащадків своїм великим предкам, а водночас - формування високих традицій спадкоємства.

У книжці "Маленькі історії про українських композиторів ХУІІІ-ХХ ст." перед читачем проминає життя восьми яскравих українських музикантів - Березовського, Веделя, Бортнянського, Лисенка, Степового, Леонтовича, Стеценка, Людкевича, чий талантом збагатилася скарбниця світової музичної культури.

Чимало подій, що загубились у вирі століть, авторка Ніна Королук із тонким відчуттям історичного контексту намагається відтворити своєю фантазією на основі поодиноких, часом суперечливих, фактів. Так читачі отримують можливість торкнутися світу думок і почуттів чистих і прекрасних душ митців, які створили безсмертну музику.

Ця музика зберегла "нередаговані" сторінки нашої історії - світлі й трагічні, героїчні й сумні. З них віками складалося життя українського народу.

Прищеплення любові до української музичної культури має величезне значення у формуванні національної гордості. Саме цим зумовлюється виховна роль книжки для учнів шкіл, студентів і всіх, хто любить музику. У загальноосвітніх школах України, коледжах, ліцеях, вищих і середніх навчальних закладах поряд із розповідями про рідну історію, літературу молодь має дізнатися про українських

композиторів - минулих і сучасних, бо їхні життя і творчість віддзеркалюють історичний розвиток нашої держави.

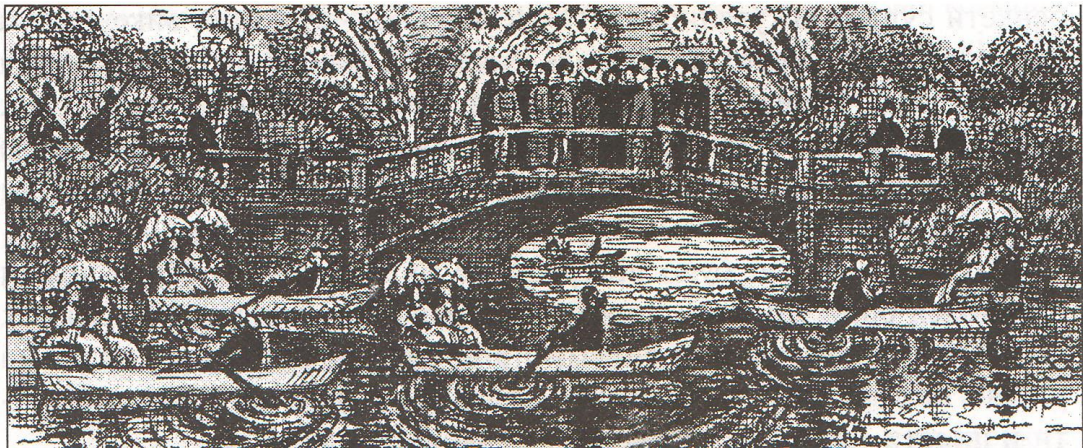
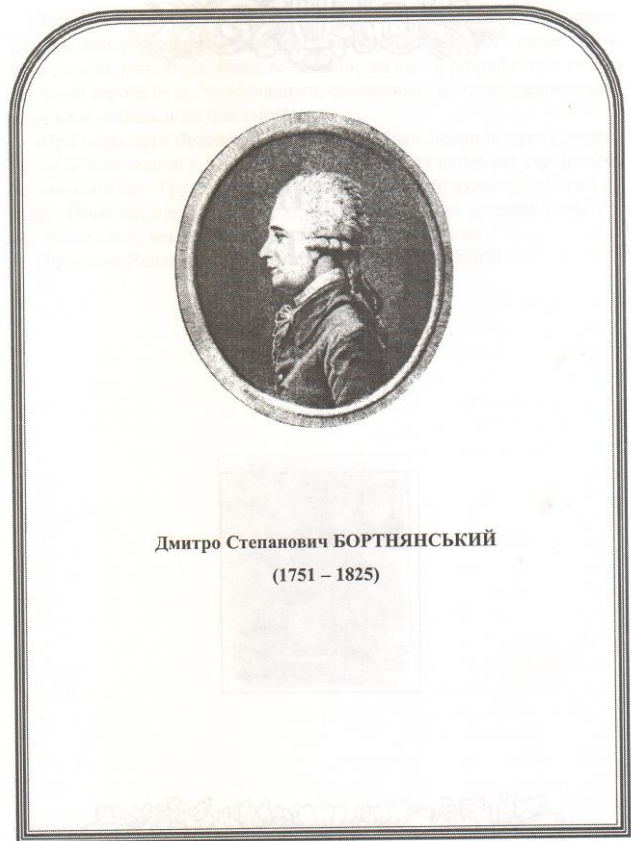
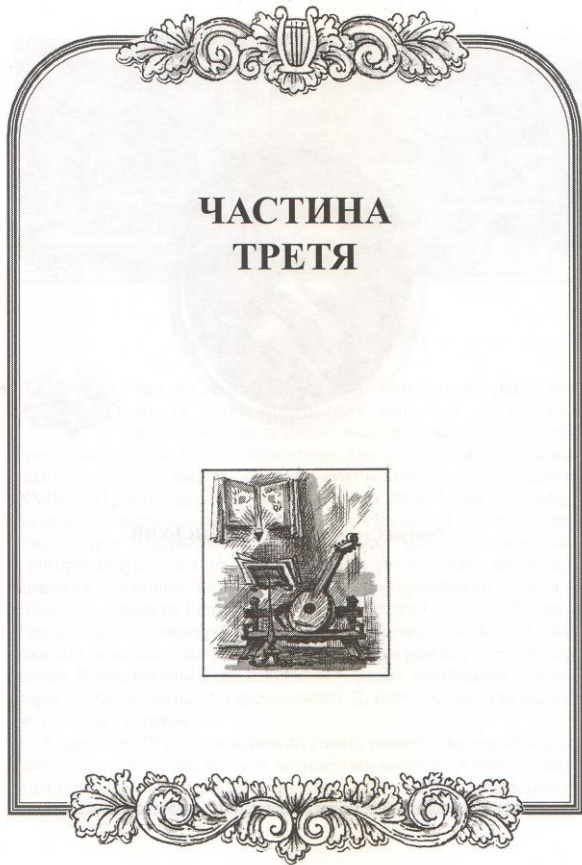
Книжка "Маленькі історії про українських композиторів ХУІІІ-ХХ ст." написана барвистою українською мовою з дотриманням літературних канонів, без спеціальної музичної термінології. Завдяки живому, емоційному стилю викладу вона напевне викличе інтерес читацького загалу. Люди різного віку прочитають її, відкривши для себе нові грані історії України та Росії, що відбилась у долях і в музиці українських композиторів.

Сподіваюся, що проблема, започаткована цією книжкою, знайде продовження у подальших розповідях про українських композиторів, бо одним із найкоштовніших скарбів України є її музика.

Голова Всеукраїнської музичної спілки
Президент Національного музичного комітету України,
народний артист України, академік
А.Т. АВДІЄВСЬКИЙ

Перші дві історії, що їх ми вам розповімо, оповиті безліччю таємниць і сповнені "білих плям". Це натхненні й водночас трагічні повісті про життя видатних українських композиторів Максима Созонтовича Березовського та Артемія Лук'яновича Веделя.

На жаль, історичні архіви та біографічні літописи не зберегли подробиць їхнього життя й творчості. Тому деякі сторінки, написані любов'ю та стражданнями цих людей, ніхто й ніколи не зможе прочитати. Сучасні дослідники, які вивчають творчість Березовського й Веделя, змушені спиратися лише на поодинокі, подеколи суперечливі, факти життєпису, в основному керуючись здогадками, припущеннями, історичними паралелями, довіряючись власній фантазії. Наша розповідь - це спроба якоюсь мірою відтворити чудовий світ життя і творчості українських геніїв - авторів прекрасної, вічної музики.

Частина третя
Дмитро Степанович Бортнянський
(1751-1825)

ДИТИНСТВО У ГЛУХОВІ

Коли мова йде про історію, ми намагаємося силою розуму та знань поринути в минуле і досить часто помічаємо, що знаменні події відбувалися ніби випадково, а наслідки їх були грандіозними. Так, ціла низка "випадкових" подій спричинила плідний розвиток української музичної культури у XVIII ст. Цариця Єлизавета Петрівна (дочка Петра I) дуже полубляла музику й подбала про відкриття співацької школи у Глухові. Її випадкова зустріч із церковним півчим Олексієм Розумом (сином козака Григорія Розума) та глибока захопленість талановитим українським красенем прихилила її власні уподобання до українського співу та українських народних інструментів. Олексій Розум (далі - граф Олексій Григорович Розумовський) був щирим українцем, мав добрий смак і разом із своїм молодшим братом Кирилом (графом Кирилом Григоровичем Розумовським) став меценатом чудових українських композиторів А. Рачинського, М. Березовського, Д. Бортнянського та багатьох музикантів і співаків.

У середині XVIII ст. невеличкий Глухів уважався неофіційною столицею України. З-поміж інших містечок він вирізнявся хіба що знаменитим палацом гетьмана-графа Кирила Григоровича Розумовського та школою для малолітніх півчих; зате в палаці та парку гетьмана пишні бенкети супроводжувались інструментальною музикою, виконанням народних українських пісень на гусях та бандурі, розігруванням французьких комедій. Велика хорова капела співала у церковних службах і на світських учтах. Твори для графа К. Розумовського писав Андрій Андрійович Рачинський. Він же був капельмейстером графської капели.

Школу в Глухові було відкрито не випадково. Україна завжди славилася співучими, музично обдарованими людьми. Малолітніх співаків у школі навчали співати по нотах, талановитих - грати на різних інструментах: скрипці, гусях, бандурі, а крім того - читати й писати. Діти брали участь у церковних службах.

Саме в Глухові судилося народитися двом славетним українським композиторам - Максимові Березовському та Дмитрові Бортнянському. Випадковий збіг - народження в містечку, де любили, шанували музику, де нею було сповнене життя і високих осіб, і простих людей, - спричинив грандіозний спалах музичного обдаровання двох велетів.

Дмитро Бортнянський народився в сім'ї середнього достатку. Батько хлопчика, Степан Бортнянський, служив козаком у гетьмана К.Г. Розумовського. Мати, Марина Дмитрівна Толстая, була вихованою, освіченою жінкою. Вона грала на фортепіано і з раннього дитинства прищепила любов до музики своїм дітям. Їх у неї було троє: сини Тимофій та Дмитро й донька Меланія. Щоправда, старший син рано помер.

Життя у Глухові плинуло повільно та спокійно. Влітку містечко скидалося на суцільний густий ліс. За кожним парканом у зелених деревах потопали веселі, різнокольорові хати - білі, червоні, сірі. Деякі з них були зовсім маленькими, і вступити до кімнати можна було просто з зеленого килима споришу та кульбаби. Долівка в таких хатах була чисто примазана глиною. Більші хати мали кам'яні сходи, долівки в них були дерев'яними. Облуплені сірі стіни червоніли цеглинами,

зеленіли зміїним плющем і хмелем, білили бузиною й черемхою. Влітку гілки дерев схилялися додолу від багряних вишень, синіх, наче оксамитових, слив, білих, прозорих яблук. І все навкруги бриніло низькими басами джмелів, свиристінням стрижів, стрекотінням коників. А надвечір людей заганяв до хат тонкий дзвін комарів.

Зима й хуртовини ще більше роз'єднували глухівчан. Низькі хати замітало по самий дах. Тоді найжаданішим місцем ставала пічка. Вона була майже в кожній кімнаті, або ж принаймні тепла стінка від неї. Топили, як споконвіку було заведено в Україні, соломною та дровами. Приємно було дивитись, як спалахує солома, та слухати її веселий тріск.

Тут завжди була царина спокою. Тихе неспішне життя зовсім завмирало взимку, за маленькими, замальованими морозом вікнами. Здавалося, що не було на світі ані пристрасних бажань, ані втрачених надій, що дух зла ніколи не залітав під стріхи глухівських осель. Об'єднували о цій порі всіх мирян лише церковні служби та діти, які ходили вчитися, - хто куди.

Віддати дитину до школи малолітніх співаків мріяло багато людей. Сюди приймали дітей різних соціальних прошарків. Їх навчали, давали професійні навички. Дуже почесною була участь дітей у церковних службах. Щоправда, ледачих били різками, але батьки вважали таку кару вельми необхідною для виховання.

А ще приваблювало те, що традиційно, від царя Івана Грозного, півчі та їхні сім'ї мали вагомі привілеї. У 1759 р., коли Дмитрові Бортнянському було лише 8 років, вийшов наказ гетьмана К. Розумовського, за яким батьків малолітніх півчих при дворі звільняли від служби та податків.

Д. Бортнянський вступив до Глухівської школи семирічним хлопчиком. Він був красивою, лагідною, веселою дитиною. З великим натхненням брався до інструментів - скрипки, гусел, бандури і хутко опанував гру на них. До малих учнів зазвичай приставляли дорослих співаків, щоб навчати нотам, виразному співу тощо. Тут і виявився надзвичайний талант малого музиканта. Батько дуже зрадив, коли після двох років навчання в школі Дмитра, як кращого учня, взяли в капелу до Санкт-Петербурга. Мати, звісна річ, була дуже стурбована далекою мандрівкою сина та довгою розлукою. Вони обоє заливалися сльозами, бо відчували: Дмитро залишає рідну домівку назавжди.

ПРИ ЦАРСЬКОМУ ДВОРІ

До нового життя хлопець пристосувався швидко. Досить напружений розклад занять, служби врівноважувалися для нього тією безліччю чудових вражень, які, наче дивні видива уві снах, приходили й зникали. Які чудові ставки в Царському Селі, як тихо пропливають прозорою водою білі-білі, наче перший сніг у Глухові, лебеді. Вони витягають гнучкі шиї та обережно беруть із рук крихти. Взагалі цього робити не можна - лише один високий чоловік у лівреї з золотими шнурочками дає птахам їсти. Дивовижної краси картини на стінах, розкішні розписні стелі в церкві, чудовий хор - усе зовсім інше, ніж у скромному Глухові. І то правда - сумно перші дні без мами, особливо поночі. До нього дуже лагідно ставиться сама імператриця

Єлизавета Петрівна. їй сподобалася ця дитина - красою, чудовим голосом, уважним ставленням до співу на крилосі¹. Подейкували, що якимось на тривалій церковній службі у Світле Христове Воскресіння малий співак не витримав служби до кінця й заснув. Імператриця наказала перенести його до своєї опочивальні й покласти на своє ліжко. Коли хлопець прокинувся, він був збентежений і навіть переляканий цією подією, та Єлизавета Петрівна радісно посміхалася, дивлячись на нього.

Часу сумувати у Дмитра лишалося дедалі менше. З іншими співаками він брав участь у церковних службах. О теплій порі року такі служби відбувалися в літніх палацах, а взимку - у величному Зимовому палаці. Служби відправлялися помпезно й довго.

Влітку хор та оркестр супроводжували катання човнами на ставках; увечері на концертах часто співали українських і російських народних пісень, грали на гусях та бандурах. Із хорових співаків добирали виконавців для оперних вистав. Так, восьмирічного Дмитра Бортнянського включили до гурту виконавців опери "Альцеста" композитора Г. Раупаха на лібрето О. Сумарокова. Участь дітей такого віку в операх із складними партіями не вважалася тоді чимось незвичним. Діти часто виконували жіночі партії, тобто співали за жінок і грали жінок. У 13 років Дмитро Бортнянський вже виконував головну роль у тій же опері. Він співав тенорову партію царя Адмета. Хлопчик мав не тільки чудовий голос і дивовижний слух, а й здібності театрального актора. Таких талановитих молодих людей посилали до кадетського корпусу, де викладали знані драматурги, поети, письменники. У кадетському корпусі було добре поставлено вивчення іноземних мов - італійської, німецької та французької.

Молодий Д. Бортнянський поступово долав труднощі освіти, набираючись композиторського досвіду у Г. Раупаха М. Полторацького, а. досвіду літературного — в О. Сумарокова.

Особливо велику роль у становленні композиторського таланту Д. Бортнянського відіграв італійський композитор Д. Галуппі. Його плідна творчість сприяла розквітові таланту як Березовського, так і Бортнянського, - вони особисто спілкувалися з маестро. Безперечно, Ведель також знав духовні та оперні твори Галуппі.

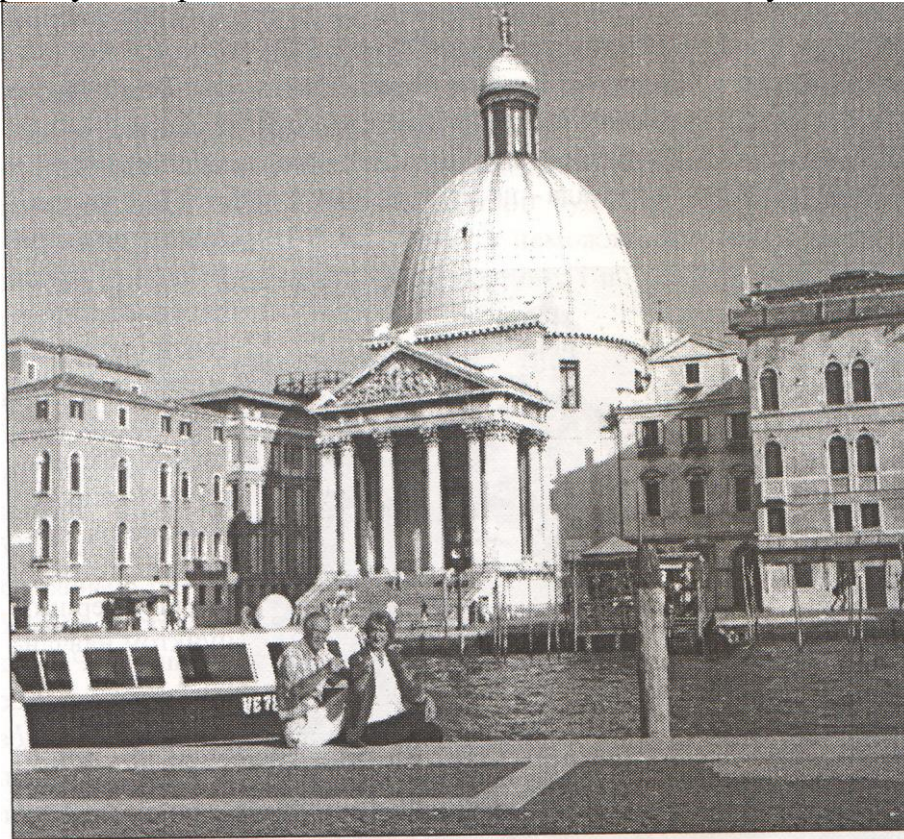
ПОЇЗДКА ДО ІТАЛІЇ

Насувалась осіння пора. У Царському Селі ставки вкрилися зеленкуватою плівкою, частіше накрапував сірий дощ. Але парк ставав чимраз привабливішим. Була та сама пора, коли листя на деревах уже почало свою веселкову гру з сонцем і вітром. Тремтіли ніжно-жовті берізки, дуби зачервоніли й засвітилися на сонці, наче ніжні дитячі долоні, а жовто-червоне кленове листя тріпотіло на довгих черенках, ніби намагалося скоріше зірватись і відлетіти у вирій. Лише старі пощерблені акації стояли зелені, мов замріяні під останнім рідким сонячним промінням, що навкіс пронизувало їхню крону.

Життя в замських палацах і Царському Селі поступово загасало. Більшість

¹ Коилос - місце у церкві для хору.

служб і концертів уже перенесли до великого Зимового палацу.

Венеція. Куточок міста

Збирався до Італії Галуппі. Він дуже високо цінував талант Дмитра Бортнянського і запропонував цариці взяти його з собою до Венеції, щоб молодий композитор розпочав там засвоювати мистецтво написання опери. Ймовірно, що цариця та інші посадові особи хутко пристали на цю пропозицію. Так 17-річний Д. Бортнянський у серпні 1768 р. виїхав до Італії зі своїм учителем і захисником Галуппі.

Професійне вдосконалення в Італії було тоді досить типовим. Галуппі походив із Венеції, де жила його велика родина. Бортнянський у той період опановував контрапункт, а також вивчав композиційні особливості різних католицьких жанрів², таких як меса³, мотет⁴.

Але головною метою Бортнянського та його вчителя було заглиблення в оперний жанр, вивчення на практиці законів написання опери.

Галуппі, як свідчили його сучасники, був не лише майстром своєї справи, а й чудовою людиною. Малий на зріст, худорлявий, зі жвавим обличчям, веселими чорними очима, рвучким і доброзичливим характером, він мав десятеро дітей. Але на час повернення його з Санкт-Петербурга вдома залишилося тільки четверо, а дорослі вже мали власні сім'ї. Жити в цій гостинній родині Бортнянському було приємно й легко. Галуппі управлявся з композицією у невеличкій кімнаті з клавесином. Він був також першим капельмейстером собору св. Марка, грав на

² Жанр (франц. genre — рід, вид) - у музичному мистецтві поняття, що характеризує роди і види музичної творчості залежно від їхнього походження, умов виконання та сприйняття

³ Меса (лат. missa - відправа) - багатоголосний твір на традиційний латинський текст.

⁴ Мотет (лат. motetus) - жанр вокальної багатоголосної музики, що виник у Західній Європі у XII ст.

органі в невеликій церкві та за вельми пристойну платню працював домашнім органістом у заможній родині Грітті.

Галуппі дуже поважали не тільки у Венеції, а й усій Італії. Проте, композитора іноді ображали зверхні оцінки його творчості деякими церковними речниками. Маючи високий інтелект і творче обдаровання, Галуппі вважав, що законна влада - це влада розуму й таланту. Чутлива людина і видатний педагог, Галуппі багатьом музикантам відкривав двері до кабінетів вельмож, театрів своїми листами-рекомендаціями.

Венеція для Бортнянського стала першим пунктом навчання в Італії. Далі були Неаполь, Модена, Болонья, Флоренція, Рим. Але, перебуваючи 10 довгих років в Італії, Д. Бортнянський неодноразово повертався у Венецію до свого вчителя Галуппі.

Венеція. Гондоли

Венеція приголомшила молодого митця неперевершеною неповторністю. Ні - не екзотичні вічнозелені дерева, квітучі кущі, не синє-синє небо без жодної хмаринки, не дивовижні птахи, що зранку до вечора пірнали з вікон у канали - ні, не вони вразили уяву композитора. Вразила вода. Вода була скрізь. Темна, тиха, вона здавалася дуже глибокою, хоча це було й не так. Вода підходила під самісінькі двері, а ступити на поріг будинку можна було лише з гондоли⁵. Незвичним було відчуття неможливості дійти до тієї чи іншої вулиці - треба було взяти гондолу і на ній переплисти каналом між двома рядами будинків. Канали були вузькі й широкі. Вузькі канали можна було перетнути кам'яними горбатими місточками. Через

⁵ Гондола (італ. gondola) - невеличкий одновесловий човен, який у Венеції був єдиним засобом зв'язку між будинками.

широкі канали доводилося перепливати гондолою. Їх тут було безліч! Вузькі, з високо піднятими з обох боків витонченими "носами", на одному з яких стоїть гондольєр, вони легко ковзають темною гладдю каналів, підштовхувані веслом гондольєра. За формою всі гондоли подібні. Але розміром, оздобленням і різними прикрасами вони наче змагаються між собою. Є серед них простіші - в них можна сідати на дощаті лавки, вкриті тканиною. А є такі, що посередині мають ніби маленький палац - із крихітними віконцями, орнаментованими, різьбленими, весело розмальованими стіночками. Всередині - оксамитові маленькі стільці та багато квітів. Краща гондола - це ознака гордості її володаря. А яке чудове вбрання у гондольєрів - барвисте, здебільшого червоно-чорне, але є й інші кольори - зелений, жовтий та обов'язково золотий. Традиції вбрання гондольєрів налічують кілька століть.

Опис цього засобу пересування подибуємо в О. Курті: "Гондоли - знамениті венеціанські човни з плоским днищем, асиметричним поперечним перерізом і високо піднятими краями, один із яких прикрашено залізною гребінкою. Править таким човном один весляр із допомогою весла. Каюту гондоли обтягнуто матерією.

У XIII ст. гондолою називали судно завдовжки до 24 футів із 12 веслярами, що належало дожеві".

Молодого музиканта з душею митця це казкове, театральне оточення налаштувало на оперу. Знання законів оперного жанру й технічне вміння Бортнянського були достатніми, щоб розпочати роботу над великим, складним твором. Під час перебування у Венеції композитор написав оперу "Німецька обідня", в якій використав наспіви православної духовної музики.

З Венеції композитор виїхав до Неаполя. Це місто в усі часи чарувало могутнім вулканом Везувієм. Велич природи, вічність її творінь підкреслюють швидкоплинність людського життя. Про те, що було створено Бортнянським у Неаполі, невідомо. Але ми знаємо, що свої опери "Креонт"⁶ та "Алкід"⁷ композитор поставив вісім та десять років потому, саме у Венеції. На жаль, музика опери "Креонт" не збереглася, і тепер можна дізнатися про неї хіба що із захоплених відгуків у тогочасних газетах.

Оперу "Алкід" написано на міфологічний сюжет: батько юного Алкіда пропонує йому обрати свій шлях у житті самостійно, бо він уже став дорослим і має віднайти своє призначення без батьківських порад. Перед Алкідом відкриваються два шляхи - один до тихого подружнього життя, повного насолоди, інший - шлях боротьби, труднощів, перемог. Алкід обирає другий шлях - і в цьому висока духовна ідея опери. Музика арій в опері дуже гарна, відзначена рисами італійського оперного стилю.

В основі сюжету третьої опери – "Квінт Фабій" - історична тема. "Квінт Фабій" - це остання опера, написана Бортнянським в Італії. Вона отримала схвальні рецензії в газетах. На той час минуло 10 років перебування композитора за кордоном. Він на практиці довів, що може писати опери, відзначувані високими оцінками італійських фахівців. Проте настав час повертатися на Батьківщину.

⁶ "Креонт" - 1776 р. у венеціанському театрі "San Benedetto"

⁷ "Алкід" - 1778 р. Оперу написано на сюжет відомого у той час лібретиста П. Метастазіо.

ПОВЕРНЕННЯ З ІТАЛІЇ

Після повернення з Італії Д. Бортнянський отримав визнання як талановитий та обізнаний фахівець. А втім, багато чого з перебування композитора в Італії поринуло в небуття. Ми не знаємо, чи довелося бачитися композиторові в Болоньї з Максимом Березовським. Немає жодних здогадів про те, чому Бортнянський, який відвідував Болонью, не взяв участі в іспиті на звання академіка. Також невідомо, чи зустрічався Бортнянський із знаменитим падре Мартіні для консультацій із композиції. Можливо, творче спілкування з учителем Галуппі та успіхи у створенні опер цілком задовольняли митця. Адже головне, за чим він їхав до Італії, - утвердитись як оперний композитор.

Опинившись на Батьківщині, Бортнянський присвятив свою творчість жанрові хорového концерту. Це було пов'язано з тим, що йому запропонували місце капельмейстера Придворної співацької капели. Бортнянський швидко збагнув, що розраховувати на замовлення опер йому не варто. При дворі працював знаменитий італійський композитор Паїзєлло, який також писав опери. За придворною традицією такі замовлення давали насамперед іноземцям. Цариця Катерина II не любила музики, але дуже дбала про свій престиж у Європі. Саме тому вона запрошувала до двору видатних музикантів, а в хор капели - голосистих українських співаків, які забезпечували помпезність церковних служб, театральних вистав, концертів. Композитор розучував свої твори з хором і диригував. Якщо уявити чудові голоси хору та солістів, величні церкви Зимового та замських палаців, високі стелі, чудову акустику та багате вбрання, то стане зрозумілим, яке сильне враження справляло на слухачів виконання чудової музики Бортнянського. Вона наче зіткана з примхливих звуків, що маленькими струмочками стікають у безкрайні ріки його хороших концертів. У них, як танцюючі хвилі, б'ються мелодії, що нагадують українські жартівливі пісні "Ой ходив чумак", "Та вже третій вечір". Композитор зберіг у душі чимало українських пісень, чуваних у дитинстві в Глухові, а потім у парках Царського Села. їх співали М. Полторацький та К. Розумовський, в серцях яких, мабуть, також бриніли пісні з далекого дитинства. У концертах для хору можна почути й інтонації російських пісень (наприклад, "Вдоль по улице метелица метет"), кантів, ритми маршів.

Концерти писалися на тексти Давидових псалмів. Композитор досить вільно підбирав тексти і зіставляв їх у 3 - 4 частинах за принципом контрасту: одна частина сумна, інша - весела, наче з танцювальним нахилом, прикінцева - у маршовому ритмі. Все це сприяло легкому сприйманню музики. Концерти Бортнянського виконувалися не лише в церкві, а й у святкові дні, для широкої аудиторії. їх співали невеликі хори та вокальні ансамблі у домашніх колах, у навчальних закладах.

І все ж таки настав час, коли Бортнянський повернувся до написання опер. Це сталося за таких обставин. Паїзєлло, який служив при дворі Катерини II, а також при "малому дворі" її сина Павла Петровича та його дружини Марії Федорівни, від'їхав на канікули до Італії та вже не повернувся. Його місце при "малому дворі" назавжди посів Бортнянський.

Оскільки Катерина II всі державні справи міцно тримала у своїх руках, її син Павло Петрович із дружиною був вільний від різних клопотів. "Малий двір"

розважався. Музика супроводжувала трапези, гуляння на човнах, театральні містерії. Вечірні концерти - інструментальні, вокальні, гра на народних інструментах - часто тривали годинами. Якщо Катерина II зовсім не любила музики, то Павло Петрович та його дружина були відвертими її прихильниками. При дворі основною мовою була французька. Саме цим пояснюється те, що три опери, написані Бортнянським для "малого двору", ставилися французькою мовою: "Свято сеньйора", "Сокіл" та "Син-суперник". Музика опер своєю ліричністю близька до італійської, а легкістю й витонченістю - до французької.

Хто виконував опери? Музиканти оркестру були добре підготовленими. Солістів частково відбирали з хору, а частково сам Д. Бортнянський - чудовий співак - готував з оточення царського двору. Досить часто траплялися курйозні випадки, коли виконавець навіть не знав нот, але мав абсолютний слух і гарний голос. Так Д. Бортнянський підготував князя Івана Михайловича Долгорукова. Князь співав з оркестром складну оперну арію, причому дуже добре! Він тримав у руках ноти, і царські особи не вірили, що князь співає "на слух". Повірили лише тоді, коли переконалися, що в нього в руках зовсім інші ноти, та й ті він тримає перевернутими.

Переказати заплутаний сюжет першої французької опери Бортнянського "Свято сеньйора" майже неможливо. Поставлено її було як класичну придворну пастораль⁸. Деякі музичні номери композитор переробив із попередньої опери "Квінт Фабій".

Сюжет другої опери - "Сокіл" досить простий. Молоду вдовицю Ельвіру покохав юнак Федерік. Ельвіра вирішила присвятити себе своєму малому синові та не хоче навіть бачити Федеріка. Він же, надсилаючи їй цінні подарунки, дуже збіднів. Лише вірний сокіл здобував йому у мисливських польотах їжу. Одного разу захворів син Ельвіри. Єдине, що могло втішити й вилікувати дитину, - сокіл Федеріка. Федерік запросив Ельвіру приїхати на обід до свого села. Але сокіл цього разу нічого не зміг уполювати. Тоді закоханий Федерік наказав запекти сокола на обід. Цей вчинок так розчулив Ельвіру, що вона погодилася на одруження.

Остання написана для "малого двору" опера митця - "Син-суперник" вважається найкращою. Сюжет її пов'язаний з історією кохання дона Карлоса до своєї мачухи - другої жінки іспанського короля⁹. Її сценічне втілення було дуже помпезним.

Царські особи не пошкодували на вбрання героїв власних коштовностей. Шовкові плаття були розшиті діамантами Марії Федорівни. Перли, смарагди, бірюза, аметисти - все було на дійових особах опери. Музика звучала чудово. Князь Долгоруков грав іспанського короля. Він так захопився співом арії та драматичною грою, що не помітив, як розірвалася нитка з перлами, і вони порозсипалися. Коли після закінчення опери дуже ретельно підмітали сцену, то жартували, ніби знайшли коштовностей більше, ніж загубили.

Бортнянський на той час уже був настільки досвідченим композитором, що

⁸ Пастораль (франц. *pastorale*, від лат. *pastoralis* - пастуший) - музичний твір (опера, балет, сцена, вокальна чи інструментальна п'єса), пов'язана з ідилічним зображенням сільського життя, природи.

⁹ На цю тему Ф. Шиллер написав трагедію "Дон Карлос"

міг би створювати не тільки легкі, розважальні опери для "малого двору", а й розгорнуті драматичні твори. Але його оперна кар'єра закінчилася проти його волі. Він залежав від обставин, а обставини змінилися. Бортнянському виповнилося 39 років.

До цього періоду життя належать написані композитором сонати для фортепіано, клавесина та клавикорда. Річ у тім, що дружина майбутнього царя Павла I вчилася грати на клавірних інструментах у самого Дж. Паїзєлло. Життя подружжя проходило головню у Павлівському та Гатчинському палацах. Надзвичайне оздоблення палаців доповнювали чудові інструменти. У Гатчині, приміром, стояло фортепіано, що його Катерина II замовила для Потьомкіна у знаменитого петербурзького майстра Габрана.

Французькою мовою, яка домінувала при дворі, композитор створив збірку з восьми романсів і пісень - нескладних, розрахованих на "домашнє" виконання.

ПРОСВІТИТЕЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Головним у своєму житті Бортнянський вважав музику. Вона була його любов'ю, його надією. Музикант аж ніяк не переймався обставинами своєї формальної кар'єри. За 17 років плідної творчої праці капельмейстером і композитором він отримав образливо низький чин колезького асесора. Причина цього могла полягати в тому, що Катерина II, яка не поділяла політичних поглядів сина Павла Петровича і вороже ставилася до "малого двору" майбутнього престолонаслідувача, не виказувала своїх симпатій і до великого маестро Бортнянського. А ще слід нагадати, що цариця не любила музики. Урочисто-святковий стиль її правління добре розумів і підтримував фаворит цариці граф Потьомкін. Втілювати в музиці феєричні, блискучі, помпезні святкові вистави чудово вмів талановитий італійський композитор Джузеппе Сарті.

Бортнянський у той час приділяв багато уваги Придворній співацькій капелі та зустрічам із друзями. Серед них були уславлений поет Г. Державін, автор знаменитого "Недоросля" Д. Фонвізін та інші діячі російської культури. Д. Бортнянському було 45 років, коли йому судилося ще раз пережити струс у державному політичному житті. Померла цариця Катерина II, і на престол зійшов Павло I. Новий цар добре знав Бортнянського і високо цінував його талант. Незабаром маестро отримав посаду директора Придворної співацької капели, а перегодом - солідний чин дійсного статського радника.

Павло I розпочав своє правління боротьбою з надмірною розкішшю своєї матері – Катерини II. Піклування про добробут підлеглих, про народ - явище дуже типове майже для всіх царів на початку їхньої діяльності. Директор капели отримав тривожну звістку: чудовий хор Придворної капели, що складався з 93 співаків, було запропоновано зменшити до 24. У Бортнянського вистачило рішучості довести владі хибність цього наміру Це була перемога світлого розуму.

Дмитра Степановича Бортнянського поважали як людину, композитора, диригента. Його твори захоплювали. Тендітні, примхливі творіння, зіткані хистом і фантазією митця з інтонацій старовинних українських наспівів, знаменного

розспіву¹⁰, народних пісень, підносили безсмертний людський дух. Своїми творами Бортнянський диригував сам. Одним із перших він розпочав широку концертну діяльність капели. Кожної суботи на відкриті концерти у Санкт-Петербурзі приходили студенти, викладачі, шанувальники музики. Багато часу в композитора забирало готування капели до виступів Петербурзького філармонічного товариства, членом якого Бортнянський став у 64-вічному віці. Програми філармонічних концертів склалися з творів Й. Гайдна ("Чотири пори року"), В. Моцарта ("Реквієм"), Л. Керубіні ("Реквієм"), Г. Генделя ("Месія"). Проте Бортнянському особисто ніколи не доводилося диригувати цими концертами.

Будинок Бортнянського завжди був відкритий для друзів. Чудові вечори з читанням віршів, грою, співами - все являло витончений смак доброзичливого хазяїна. Численних гостей приваблювала створена композитором картинна галерея. Потяг до живопису Бортнянський відчував ще з дитинства, коли малолітнім співаком потрапив до палаців цариці Єлизавети Петрівни, а потім захоплено блукав галереями і храмами Венеції та Риму.

ПАМ'ЯТЬ ВІЧНУЮ...

За своє життя Дмитро Степанович Бортнянський пережив п'ятьох царів (Єлизавету, Петра III, Катерину II, Павла I, Олександра I). За цей час відгрімилі війни, забравши з собою силу-силенну життів, що могли розквісти дивними талантами музикантів, архітекторів, художників, учених. Відшуміли в густих лісах та завмерли в широких полях селянські повстання. Іскру надії на краще, сподівання на перемогу справедливості пробуджували у страждених, розчарованих, розгублених людських душах концерти великого маестро.

Осінь пора в Санкт-Петербурзі сумна. Будинки, мости, закуті в сірий камінь береги каналів та широкої темної Неви навівають тугу, особливо в похмурі дні. Поривчастий вітер, зриваючись із вишини, підхоплює важкі, темні хмари. Вони швидко проносяться в небі та зникають десь за рікою. У поривах вітру, грюканні вікон, скигленні чайок звучить невтішна скарга природи на наближення глибокого, довгого зимового сну.

Але взимку життя в Петербурзі відновлювалося. Проводилися концерти. Музика заповнювала палаци, будинки, концертні зали. Звучали твори великого маестро Бортнянського. Композиторові було 74 роки. Він багато працював, сповнений планів і надій. І все ж таки смерть прийшла, як завжди, несподівано¹¹.

Якись злі чари зламали і віднесли життя митця далеко-далеко. Загубилась навіть його могила на Смоленському кладовищі в Санкт-Петербурзі. Лише невеликий пам'ятник в Олександро-Невській лаврі нагадує про уславленого сина України. І ще - його музика, що втішає душу і не дає згасати надіям.

¹⁰ Знаменний розспів - основний розспів давньоруської монодичної музики (XI—XVII ст.).

¹¹ Композитор помер від апоплексичного удару.

Літературно - художнє видання

Ніна Іванівна КОРОЛЮК

**МАЛЕНЬКІ ІСТОРІЇ
ПРО
УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ
XVIII–XX ст.**

Українською мовою

Редактор *Г. В. Латник*

Художники

С. А. Білостоцький, Л. С. Голембовська

Макет *Л. С. Голембовської*

Художньо - технічний редактор

Л. І. Ільченко

Коректор *Г. В. Латник*

Ніна Іванівна КОРОЛЮК (АНДРОС)

Народилась у м. Харкові. Закінчила Харківську консерваторію. Кандидат мистецтвознавства. Професор кафедри хорового диригування Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Автор понад 50 друкованих праць із української музики, серед яких навчальні посібники, монографії.

Nina I. Korolyuk was born in Kharkov. She finished her early education in the Kharkov Conservatoire with Ph. D in Music Art and continued in the Kyiv State Conservatoire as Professor of the Choral Conducting Chair of the Tchaikovsky National Music Academy. Professor Korolyuk is the author of more than 50 published works on Ukrainian music among which training appliances and monographs are.

